

Dr. Zdenko Kodelja

Dopolnitev državljanske vzgoje z domovinsko

Povzetek: Ena od sprememb v slovenskem šolstvu, ki jih je uvedla prejšnja oblast, je tudi preimenovanje dotedanjega učnega predmeta »državljska vzgoja in etika« v »državljska in domovinska vzgoja ter etika«. Toda ta sprememba ni zgolj terminološka. Je tudi konceptualna. Ključno vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je, ali je državljsko in patriotsko vzgojo sploh mogoče združiti v koherenten koncept državljske in domovinske vzgoje, in če je, ali je za sodobne pluralne družbe in liberalne demokracije sprejemljiv kateri koli koncept domovinske vzgoje, ali le nekateri. Zdi se, da patriotska vzgoja, temelječa na patriotizmu, razumljenem v zelo podobnem smislu kot nacionalizem, ni sprejemljiva, medtem ko je sprejemljiva patriotska vzgoja, ki temelji na takšnih oblikah patriotizma, kot so »konstitucionalni patriotizem«, »republikanski patriotizem« in »kozmpolitski patriotizem«.

Ključne besede: državljska vzgoja, patriotizem, domovinska vzgoja, patriotska vzgoja, filozofija, šolska politika.

UDK: 37.035

Izvirni znanstveni prispevek

*Dr. Zdenko Kodelja, Pedagoški inštitut v Ljubljani, Slovenija
e-naslov: zdenko.kodelja@guest.arnes.si*

Ena od sprememb v slovenskem šolstvu, ki jih je uvedla prejšnja šolska oblast, je tudi preimenovanje dotedanjega obveznega osnovnošolskega učnega predmeta »državljanska vzgoja in etika« v »državljanska in domovinska vzgoja ter etika«. To se je zgodilo v spremenjenem *Zakonu o osnovni šoli*.¹ Nekoliko presenetljivo pri tem je, da v predlogu sprememb tega zakona ni bila podana nobena utemeljitev tega preimenovanja. Zato o razlogih za preimenovanje lahko le ugibamo. Ni namreč jasno, ali je šolska oblast predlagala spremembo imena zato, ker staro ime predmeta po njenem mnenju ni bilo primerno za označitev dotedanjega učnega predmeta, ali zato, ker ni ustrezalo več tistemu, kar naj bi ta predmet po novem bil. V prvem primeru bi bilo dotedanje ime predmeta lahko razumljeno kot neprimerno, ker iz njega ni razvidno, da je domovinska vzgoja že sestavni del predmeta »državljanska vzgoja in etika«, v drugem primeru pa bi bilo njegovo dotedanje ime lahko dojeto kot neprimerno ravno zaradi nasprotnega razloga, torej zato, ker v dotedanjem predmetu domovinska vzgoja ni bila, ali ni bila dovolj vključena, in je zato postalo do tedaj povsem ustrezno ime, »državljanska vzgoja in etika«, neustrezno, ko je bila domovinska vzgoja vanj (bolj) vključena. Čeprav je videti, da je bil razlog za preimenovanje v obeh primerih isti: neprimernost dotedanjega imena (razumljenega kot okrajšava za opis tistega, kar označuje), je za razumevanje vpeljane spremembe še kako pomembno, kateri izmed teh dveh razlogov je resnično tisti, zaradi katerega je šolska oblast predlagala spremembo imena. Če ga je namreč predlagala zaradi prvega razloga, je šlo pravzaprav zgolj za terminološko spremembo, če pa ga je predlagala zaradi drugega, je šlo za konceptualno.

¹ V *Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli* (Uradni list RS, št. 102, 9. november 2007, stran 13775) je v 6. členu določeno, da se prvi odstavek 16. člena spremeni tako, da se glasi: »Osnovna šola mora za vse učence izvajati pouk iz naslednjih obveznih predmetov: slovenščine in italijanščine ali madžarščine na narodno mešanih območjih, dveh tujih jezikov, zgodovine, družbe, geografije, državljanske in domovinske vzgoje ter etike, matematike, naravoslovja, spoznavanja okolja, naravoslovja in tehnike, kemije, biologije, fizike, likovne vzgoje, glasbene vzgoje, športne vzgoje, tehnike in tehnologije ter gospodinjstva.«

Vse kaže, da ga je predlagala zaradi drugega od navedenih razlogov, sprememba pa je bila hkrati terminološke in konceptualne narave. Zato preimenovanja tega predmeta ne gre razumeti tako, kot da je šlo zgolj za simbolno gesto, s katero je šolska oblast javno pokazala, da je uresničila zahteve po uvedbi domovinske vzgoje, ki so jih postavljali nekateri posamezniki, ustanove in predvsem desne politične stranke,² sam učni predmet pa je ostal vsebinsko bolj ali manj isti. Da bi bilo takšno razumevanje preimenovanja napačno, je mogoče soditi na podlagi dveh dejstev: prvič, zamenjana je bila predmetna komisija za predmet državljanska vzgoja in etika, drugič, novi učni načrt za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko je precej drugačen od prejšnjega. O tem, ali so spremembe učnega načrta dobre ali slabe, so mnenja deljena. Čeprav bo utemeljeno sodbo o vpeljanih spremembah mogoče izreči šele, ko bodo opravljene natančnejše analize, je pa že sedaj očitno, da so bile v učni načrt vnesene nekatere »domovinske teme«, ki jih prej v njem ni bilo. Dejstvo, da je bil s tem učni načrt dopolnjen, napeljuje k sklepu, da je bil dopolnjen ravno zato, ker dotedanji učni načrt po mnenju prejšnje šolske oblasti ni omogočal doseganja učnih in vzgojnih ciljev. Iz tega sledi, da je treba preimenovanje tega predmeta najprej razumeti kot posledico spremembe njegove konceptualne zasnove. Poleg tega pa je bil razlog za spremembo imena tega učnega predmeta skoraj zagotovo tudi v tem, da bi bila že v samem imenu vidna sprememba koncepta tega učnega predmeta. Zato je preimenovanje tega predmeta mogoče po eni strani razumeti kot posledico spremembe njegove konceptualne zasnove, po drugi strani pa kot posledico želje po vzpostavitvi v širši javnosti vidne razlike v odnosu do domovine med dotedanjo in prejšnjo politično oblastjo. Spremenjeno ime predmeta naj bi namreč pričalo o pozitivnem odnosu prejšnje oblasti do svoje domovine in obenem, prav nasprotno, o brezbriznem, če že ne negativnem odnosu oblasti pred njo do prav iste domovine; oboje naj bi se kazalo tudi v imenu in konceptiji tega učnega predmeta, ki poudarja le državljansko vzgojo, domovinsko pa zanemarja ali celo prezira.

Čeprav ne gre zanemariti simbolnega pomena preimenovanja, pa je vendarle bistvena sprememba samega koncepta tega predmeta. Poglavitni razlog za to spremembo tiči verjetno v prepričanju prejšnje šolske oblasti, da s predmetom državljanska vzgoja in etika ni mogoče doseči tistih ciljev osnovnošolskega izobraževanja in vzgoje, ki so še posebno povezani z državljansko in domovinsko vzgojo.³ Iz istega razloga je bržkone želela spremeniti tudi druge dejavnike do-

² Zahteve po uvedbi domovinske vzgoje v slovenske šole so prisotne že vse od osamosvojitve. Tako je denimo njeno uvedbo ves ta čas zahtevala SLS, Poslanska skupina SNS je leta 2005 na ministra za šolstvo naslovila pisno poslansko pobudo, da naj v najkrajšem času v osnovnošolski in srednješolski program uvede nov predmet, imenovan domovinska vzgoja, itn. Podobno so tudi na Ministrstvu za obrambo leta 2002 oblikovali idejo o uvedbi domovinske vzgoje v višje razrede osnovne šole in v srednjo šolo.

³ Spremenjeni in dopolnjeni cilji iz 2. člena *Zakonu o osnovni šoli*, ki se nanašajo na državljansko in domovinsko vzgojo, se glasijo: »razvijanje zavesti o državni pripadnosti in narodni identiteti, vedenja o zgodovini Slovencev, njihovi kulturni in naravni dediščini ter spodbujanje državljanske odgovornosti; vzgajanje za obče kulturne in civilizacijske vrednote, ki izvirajo iz evropske tradicije; vzgajanje za spoštovanje in sodelovanje, za sprejemanje drugačnosti in medsebojno strpnost,

movinske vzgoje: predvsem dotedanja šolsko prakso v odnosu do državnih simbolov⁴ in praznikov ter obravnavo nekaterih zgodovinskih dogodkov in domovinskih tem v okviru nekaterih učnih predmetov ter še posebno pri zgodovini, ki ji je pripisovala celo večji pomen kot predmetu državljsanska in domovinska vzgoja ter etika za oblikovanje domovinske kulture.⁵

Če se na tem mestu omejim le na učni predmet državljsanska in domovinska vzgoja ter etika, se v zvezi s spremembami, ki jih je vpeljala prejšnja šolska oblast, zastavlja vprašanje, ali so predpostavke, na podlagi katerih sta bila spremenjena ime in učni načrt tega predmeta, res utemeljene. Nobenega dvoma sicer ni, da obstajajo mnenja posameznikov in političnih strank o tem, da je bil »patriotizem pri slovenski mladini« pred vpeljanimi spremembami »na izredno nizkem nivoju«,⁶ da bi morala domovinska vzgoja zavzemati vidnejše mesto v slovenski šoli, kot ga je do tedaj,⁷ da bi morala »biti bolj vključena v širši

za spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin«. Če formulacije teh ciljev primerjamo s prejšnjimi (»razvijanje zavesti o državni pripadnosti in narodni identiteti in vedenja o zgodovini Slovenije in njeni kulturi; vzgajanje za obče kulturne in civilizacijske vrednote, ki izvirajo iz evropske tradicije, ter vzgajanje za medsebojno strpnost, spoštovanje drugačnosti in sodelovanje z drugimi, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi«), vidimo, da ni bistvenih sprememb. Zato drugačne konceptualne zasnove predmeta državljsanska in domovinska vzgoja ter etika ni mogla narekovati uvedba novih ciljev, ki bi jih lahko dosegli le z uvedbo domovinske vzgoje.

⁴ Zahteva, da imajo šole stalno izobešeno slovensko zastavo, je eden od ukrepov, ki naj bi pomagali zvišati raven domovinske kulture.

⁵ To se lepo vidi iz uvodnega referata prejšnjega šolskega ministra na posvetu o državljsanski in domovinski vzgoji v Državnem svetu novembra 2005, v katerem med drugim pravi: »Domovinsko kulturo zagotovo najbolj oblikujemo s predmetom zgodovina« (Zver 2006, str. 19). Toda zanj so velika ovira do tega cilja slovenski zgodovinski učbeniki, ki neustrezno interpretirajo polpreteklo zgodovino. To oceno naj bi potrjevale nekatere podrobne analize vsebine učbenikov, ki kažejo, »da z vsebinsko prenovo ne moremo biti zadovoljni, saj:

1. novejši učbeniki še vedno nekritično prenašajo sodbe, pa tudi mite, simbole in ideologeme, ki so bili umetno vzpostavljeni v času angažirane zgodovinske znanosti (npr. pomenski znaki, kot so Tito, Maister, Tigr);

2. (so) učni cilji preveč asimetrično strukturirani (primerjajoč deželno, nacionalno, regionalno, svetovno zgodovino);

3. maturitetni katalog za zgodovino npr. izključujejo vrhunec nacionalne zgodovine. Zato mladi nimajo možnosti spoznati ključne dosežke nacionalnega razvoja!« (Ibid., str. 20)

Te analize naj bi tudi dokazovale, »da 'berlinski zid' v slovenskem zgodovinopisju še ni popolnoma padel in da bo trajalo še nekaj časa, da bodo civilizacijski standardi in vrednotenja, na katerih je utemeljena npr. Evropska unija in kultura, postali v večji meri tudi vrednotni temelj slovenskega zgodovinopisja. Šele takrat, ko bodo učni načrti, cilji, katalogi znanj ipd. boljši, bomo lahko bolje vzgajali in učili za domovinsko (in državljsansko) kulturo!« (ibid., str. 21). S trditvijo, da je zgodovina »imanentno domovinski in državljsanski predmet«, se poleg nekaterih tujih zgodovinarjev strinja tudi P. Vodopivec, ki pa meni, da so domovinske in državljsanske teme že bile sestavni del učnih načrtov, ki so se oblikovali v letih 1990–1998, in bolj ali manj tudi vključene v tedanje učbenike (Vodopivec 2006, str. 42–43). S podobnimi kritikami slovenskih zgodovinskih učbenikov in učnih načrtov, kot je Zverova, je večkrat javno in argumentirano polemiziral tudi B. Repe, s tezo, da je zgodovina primerno sredstvo za učenje patriotizma, pa npr. ameriški filozof vzgoje Brighthouse (2003).

⁶ To mnenje je navedeno v Pisni poslanski pobudi ministru za šolstvo in šport, ki jo je na predsednika Državnega zbora RS naslovila Poslanska skupina SNS 10. 1. 2005.

⁷ To svoje stališče je B. Žalec (2006, str. 70) utemeljil predvsem na podlagi analize učnega načrta za predmet državljsanska vzgoja in etika iz leta 1999 in lastnega prepričanja o izrednem pomenu

kontekst državljske vzgoje«,⁸ da je vpeljava domovinske vzgoje kot posebnega učnega predmeta nujna za vzgojo patriotizma⁹ itn.

Toda ali so ta mnenja kaj več kot zgolj mnenja? Vzemimo kot primer mnenje, izraženo s trditvijo, da je patriotizem pri slovenski mladini na izredno nizki ravni. Ali je to mnenje upravičeno? Ali je izrečeno trditev mogoče dokazati z empiričnimi podatki? Če se pri presoji utemeljenosti te trditve opremo na dostopne relevantne podatke, lahko ugotovimo, da izsledki ugledne mednarodne empirične raziskave o državljanstvu, ki jo je v Sloveniji vodil Marjan Šimenc, ne potrjujejo te trditve, saj nedvoumno kažejo, »da imajo slovenski osmošolci in dijaki pozitiven odnos do lastnega naroda in njegovih simbolov, primerjalno z drugimi državami, ki so sodelovale v raziskavi, pa ne izstopajo in se uvrščajo v mednarodno povprečje. Podatki torej ne kažejo, da bi področje nacionalne identitete dijakov (in učencev) terjalo prioriteten premislek na ravni šolskega sistema« (Šimenc, Štraus, Sardoč 2004, str. 45–62),¹⁰ ali uvedbo domovinske vzgoje.

Na tem mestu se ne morem ukvarjati z drugimi prej omenjenimi mnenji in tudi ne z drugimi mnenji za in proti uvedbi domovinske vzgoje, saj bi to zahtevalo veliko obsežnejšo in bolj poglobljeno analizo, kot jo dopuščata namen in obseg tega zapisa. Je pa to naloga, ki jo bo treba opraviti ne glede na to, kako bo v zvezi s tem predmetom ravnala sedanja šolska oblast. Če ga bo spreminjala, bodo analizo zahtevali argumenti, ki bodo uporabljeni v prid uvedeni spremembi, če ga ne bo spreminjala, pa argumenti, ki bodo navedeni za ohranitev tega predmeta takšnega, kot je. Kako bo ravnala, bo seveda precej odvisno od tega, kako gleda na domovinsko vzgojo sedanji šolski minister in koliko bo ta tema morebiti postala predmet strankarskega prestiža. Pri tem pa ne smemo spregledati, da se vsaj nekateri dosedanji šolski ministri – če sodimo po njihovih izjavah –¹¹ niso odločali proti uvedbi domovinske ali domoljubne vzgoje v šole zato,

domovinske vzgoje v šoli, saj je po njegovem mnenju »bistven del dobre moralne edukacije«, domovinska pripadnost, ki jo domovinska vzgoja razvija, pa del potrebne morale vsake družbe«. Zaradi tako velikega pomena domovinske vzgoje bi moral po avtorjevem mnenju učni »predmet, ki ji je namenjen, že v samem imenu vsebovati besedi 'domovinska vzgoja' (npr. 'domovinska in državljska vzgoja ter etika')« (ibid.). To se je s poznejšim preimenovanjem predmeta tudi zgodilo, le da sta besedi »domovinska« in »državljska« vzgoja zamenjala mesti.

⁸ To je ena od dveh ugotovitev, ki ju A. Barle Lakota in E. Rustja (2006, str. 7) navajata na podlagi prispevkov govornikov z javne razprave z naslovom *Državljska in domovinska vzgoja?*, ki je potekala v Državnem svetu 23. 11. 2005.

⁹ Mnenje nekaterih poslancev, ko so v Državnem zboru 26. 10. 2007 obravnavali *Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o osnovni šoli*.

¹⁰ »V Sloveniji se je 29 % dijakov zelo strinjalo in 55 % strinjalo s trditvijo 'Do Slovenije čutim veliko ljubezen.' V seštevku torej 84 % (mednarodno povprečje 88 %). S trditvijo 'Slovenska zastava je zame zelo pomembna se jih je strinjalo oziroma zelo strinjalo 82 % (mednarodno povprečje 79 %). Z izjavo 'Ta država bi morala biti ponosna na vse, kar je dosegla', se jih v mednarodnem vzorcu 30 % močno strinjalo (v Sloveniji 35 %), medtem ko se jih 56 % strinjalo (v Sloveniji 54 %). Velika večina dijakov (mednarodni vzorec 77 %, v Sloveniji 80 %) je izjavila, ne bi želeli stalno živeti v drugi državi (Šimenc, Štraus, Sardoč 2004). Podobne rezultate je dala »tudi raziskava državljanstva pri 14-letnikih, le da so v večini sodelujočih držav (v 9 od 14, vendar ne v Sloveniji, kjer med obema skupina skorajda ni razlike) štirinajstletniki nekoliko pogosteje izražali pozitivna nacionalna čustva.« (Ibid.)

¹¹ Na vprašanje novinarja *Mladine* o tem, h kateremu konceptu – domoljubne ali državljske vzgoje – se nagibajo, so leta 2001 dotedanji šolski ministri odgovorili takole:

ker bi imeli do nje izrazito odklonilno stališče. Tisto, kar jim je bilo pri odločanju skupno, kljub temu da so pripadali različnim političnim strankam in delovali v bolj desno ali bolj levo usmerjenih vladah, je bilo to, da so vsi dajali prednost državljsanski vzgoji pred domovinsko ali domoljubno. Prav tako tudi prejšnji šolski minister ni uvedel domovinske vzgoje zato, ker bi nasprotoval državljski. Državljsansko vzgojo je ohranil, dopolnil pa jo je z domovinsko. Razlika med dosedanjimi šolskimi ministri se torej pri teh odločitvah kaže v tem, da se prejšnji minister, v nasprotju s tistimi pred njim, ni odločil v skladu z načelom »ali – ali«, temveč »in – in«. S tem pa nikakor ne mislim, da je ta razlika posledica udejanjanja dveh različnih politik: politike vključevanja in politike izključevanja. Gre za razliko v razumevanju in vrednotenju dveh različnih konceptov: domovinske in državljsanske vzgoje.

Kakšna domovinska vzgoja in kakšen patriotizem?

V prihodnje bosta domovinska in državljsanska vzgoja skoraj zagotovo predmet vnovičnega premisleka in verjetno tudi novih polemik o tem, ali je obe obliki vzgoje sploh mogoče združiti v koherenten koncept državljsanske in domovinske vzgoje,¹² in če je, ali je za sodobne pluralne družbe in liberalne demo-

Dr. Peter Vencelj, maj 1990–maj 1992: »V globalu vsekakor zagovarjam državljsansko vzgojo, ampak /.../. Tisti ljudje, ki sploh zavračajo domoljubje in domoljubno vzgojo kot nekaj zastarelega in se strogo zavzemajo za svetovljanstvo, internacionalizem in multikulturo, ne vedo, da človek, ki ni sposoben imeti rad svojih najbližjih in domovine, težko razvije pravi odnos do drugih narodov in kultur.«

Dr. Slavko Gaber, maj 1992–junij 1999: »Državljsanska kultura je bila predlagana v 80 letih kot predmet, ki naj bi zasedel prostor nekdanjega STM-a, ampak govorim prostor, čas, znotraj učnih načrtov, torej 'metanja tistega ven' in drugačnega strukturiranja prostora; in takrat sem poprosil – bil sem promotor tega gibanja – profesorja Pereniča in takrat še ne ustavnega sodnika Matevža Krivica /.../. No, skratka, zgodba je stara: zmagala je državljsanska linija.«

Dr. Pavel Zgaga, junij 1999–junij 2000: »Jasno, da državljsanski koncept, ki sem ga nasledil, saj smo ga delali skupaj.«

Dr. Lovro Šturm, junij 2000–december 2000: »Sem apolitičen, nisem član nobene stranke /.../. In kot tak seveda zagovarjam državljsanski koncept, pri katerem pa nujno ločujem med pojmom domovina in oblast.«

Dr. Lucija Čok, sedanja šolska ministrica: »Predvsem sta mi termina 'domoljubna' in 'državljsanska' vzgoja po vsebini sorodna: vzgojiti ustrezen odnos mladih do vrednot, ki jih vsak narod in z njim povezane identifikacije ohranjajo v družini, družbenih sistemih, civilni družbi /.../ – a hkrati v ta odnos vnesti tudi tolerantnost in spoštovanje do drugih podobnih sistemov in vrednot.« (Mladina, 15. 1. 2001)

¹² Po mnenju nekdanjega šolskega ministra Zvera ni nobenega dvoma, da sta državljsanska in domovinska kultura ne samo kompatibilni, ampak tudi nerazdružljivi, saj se po njegovem prepričanju konceptualno prekrivata, razlika med državljsansko in domovinsko vzgojo, ki sta združeni v sedanjem predmetu državljsanska in domovinska vzgoja ter etika, pa naj bi bila, kolikor je mogoče sklepati iz njegovega že omenjenega uvodnega referata, v tem, da prva temelji na razumu, druga pa na čustvih (Zver 2006, str. 18–19; v objavljenem referatu v zborniku manjkajo nekateri deli referata). Toda takšna delitev je problematična, saj smo lahko čustveno vezani tudi na državo in vrednote, ki jih uteleša (svoboda, človekove pravice, demokracija itn.), prav tako pa bi moral biti tudi odnos do domovine reflektiran, in ne zgolj, kot poudarja P. Vodopivec, nekakšno nekritično domoljubje, saj domovina »ni vrednota sama po sebi, vredna je le toliko, kolikor lahko osreči vse svoje pripadnike in

kracije sprejemljiv kateri koli koncept domovinske vzgoje, ali le nekateri. Ker vlada pri nas v razpravah o tej problematiki precejšnja zmeda, saj se pogosto govori o domovinski, domoljubni in patriotski vzgoji tako, da sploh ni razvidno, ali se ti različni izrazi uporabljajo kot sinonimi ali ne. Zato vsaka resna razprava o patriotizmu in domovinski vzgoji zahteva najprej opredelitev pojmov, kajti drugače sploh ne vemo, o čem pravzaprav sploh govorimo. Kolikor je mogoče razbrati iz dosedanjih zahtev po uvedbi domovinske ali patriotske vzgoje v naše šole, je ta pojem pri zagovornikih take vzgoje v glavnem teoretsko neekspliciran. Marsikdaj pa se vseeno ni mogoče izogniti vtisu, da je v ozadju koncept, ki je bil značilen za 19. stoletje, ko so nacionalne države postavljale šoli za cilj, da otroke nauči ljubezni do domovine, privzgoji nacionalni ponos itn. Toda druga, bolj prikrita plat tega cilja je bila vzgojiti ubogljive državljane, ki bodo pripravljene žrtvovati svoja življenja za domovino. Ta koncepcija domovinske ali patriotske vzgoje, ki je sakralizirala državo in njene rituale, je bila predmet številnih upravičenih kritik, vendar se kljub temu zastavlja vprašanje, ali je v ozadju zahteve po uvedbi domovinske ali patriotske vzgoje res ta ali tej podobna koncepcija. Če je, potem so kritike te zahteve upravičene, če ni, pa so upravičene le, če je mogoče argumentirano trditi, da je vsak koncept domovinske ali patriotske vzgoje v nasprotju s konceptom državljanske vzgoje oziroma liberalnega pojmovanja države.

Odgovor na to vprašanje ni tako samoumeven, kot se morda zdi nekaterim zagovornikom in kritikom domovinske ali patriotske vzgoje. Zato bi bilo treba to problematiko proučiti vsaj nekoliko podrobneje in, kot pravi Tacit, »sine ira et studio«. Razlog je preprost: v zadnjih dveh desetletjih je ta problematika sprožila zanimive polemike tudi med liberalno mislečimi avtorji (predvsem nekaterimi uglednimi filozofi, ki se ukvarjajo s politično in moralno filozofijo ter filozofijo vzgoje). Nekateri problemi, ki jih je polemika izpostavila, zaslužijo pozornost ne glede na to, kaj predlagajo in zahtevajo zagovorniki domovinske ali patriotske vzgoje pri nas. Pravzaprav so ti problemi bolj izziv za liberalce kot za tiste, katerim se patriotska vzgoja tako ali tako sploh ne zdi problematična, pa čeprav bi morali tudi njih spodbuditi k reflektiranju lastnih pojmovanj patriotizma. V nadaljevanju bom v grobih potezah nakazal nekatere argumente za patriotizem in proti njemu, ki so bili večinoma razviti v omenjeni polemiki in jih je po mojem mnenju treba upoštevati tudi pri presojanju patriotske vzgoje, saj je sprejemljivost ali nesprejemljivost te vzgoje odvisna prav od tega, kako razumemo patriotizem. Gre predvsem za argumente, ki so bili razviti povečini v okviru politične filozofije (in sem jih v ožjem strokovnem krogu predstavil že

državljanec« (Vodopivec 2006, str. 39). Prav tako obstajajo med zagovorniki domovinske vzgoje v Sloveniji bistvene razlike v pojmovanju odnosa med domovinsko in državljansko vzgojo. Zgodovinar A. Meglič je prepričan, da je domovinska vzgoja pred državljansko, ki je zgolj vsebovana v domovinski. Domovinska vzgoja je po njegovem mnenju (ki ga je v svojem referatu zagovarjal tudi Zver, potem pa ta del v zborniku izpustil) »temelj, na katerem šele lahko gojimo državljansko vzgojo. Dravljanška vzgoja je nadgradnja« (cf., Meglič 2006, str. 66–68). Prav nasprotnega mnenja pa je njegov stanovski kolega S. Granda, ki pravi, da mora domovinska vzgoja »sloneti na dobri splošni državljanski vzgoji, sicer je lahko kontraproduktivna oz. celo nevarna za demokracijo« (Granda 2006, str. 22).

pred leti, ko se je pojavila pobuda za uvedbo patriotične vzgoje v naše šole), analizo in prikaz argumentov, ki so bili razviti v kontekstu moralne filozofije, pa bom pustil za kako drugo priložnost.

Richard Rorty je na primer leta 1994 naslovil na ameriško levico apel, naj ne prezira patriotizma kot vrednote in naj posveti osrednjo pozornost čutu nacionalnega ponosa in ideji skupne nacionalne identitete. Rorty namreč meni, da je edina alternativa politiki, temelječi na patriotizmu in nacionalni identiteti, pač politika razlikovanja, ki temelji na notranjih delitvah med ameriškimi etničnimi, rasnimi, verskimi in drugimi grupacijami.¹³ Martha Nussbaum, zagovornica kozmopolitske vzgoje, ob tem opozarja, da Rorty spregleda možnost kozmopolitske politike, temelječe na univerzalnih moralnih normah, prav tako pa njegov patriotizem (ki je lahko način, kako povezati vse Američane v eno skupnost) prinaša tudi nevarnost šovinizma (Nussbaum 2002, str. 14). Michael Walzer pa v zvezi z njeno kritiko Rortyjevega patriotizma pripominja, da pomeni enako potencialno nevarnost tudi kozmopolitizem. Zločine so, kot pravi, v 20. stoletju zagrešili pervertirani patrioti (fašizem) in tudi pervertirani kozmopoliti (komunizem v leninistični in maoistični verziji) (Walzer 2002, str. 126–127).

Martha Nussbaum je kritična tudi do tistih, ki zagovarjajo nacionalizem v politiki in vzgoji, in ki, tako kot Amy Gutmann, dopuščajo kozmopolitizem zgolj v priznavanju človekovih pravic kot nujnega dela vsakega nacionalnega vzgojno-izobraževalnega programa, ki pa mora temeljiti na skupnih nacionalnih vrednotah. Za Martho Nussbaum namreč ni dovolj, da se učenci učijo, kako so predvsem državljani Združenih držav Amerike, vendar morajo poleg tega spoštovati tudi človekove pravice državljanov drugih držav. Po njenem mnenju bi se morali učiti, da so pred vsem drugim državljani sveta in da morajo – saj so povsem po naključju rojeni ali žive v Združenih državah Amerike – deliti ta svet z državljani drugih držav. Vzgoja, ki daje poudarek državnim, nacionalnim mejam, daje po njenem mnenju lažno avreolo, moralni pomen in slavo nečemu, kar je zgodovinsko naključno. Poleg tega zapiranje duha v meje lastne države spregleda globalne probleme, ki jih je mogoče reševati le z mednarodnim sodelovanjem (onesnažen zrak ne pozna državnih meja itn.). Kljub svoji izraziti kozmopolitski usmerjenosti pa Martha Nussbaum ne zanika pomena, ki ga imajo posebne identifikacije (etnične, spolne, verske) pri delnem konstituiranju posameznikove identitete. Zato meni, da mora biti tem posebnim oblikam pripadnosti in ljubezni (do družine, religije, etnične in rasne skupnosti, ali države) še naprej posvečena posebna pozornost v šoli (Gutmann 2002, str. 66–71).

Kwame Anthony Appiah odgovarja na kritike kozmopolitizma, ki prihajajo od nacionalistov, češ da so kozmopoliti brez korenin, s konceptom »kozmpolit-skega patriotizma«. Kozmopolitski patriot je po njegovem mnenju ukoreninjen patriot, torej nekdo, ki je privržen svoji domovini in njenim kulturnim posebnostim, vendar hkrati poln ljubezni in spoštovanja do drugih krajev in dežel, ki so domovina drugih ljudi. Kozmopolit je torej lahko patriot, lahko ljubi svojo domovino (ne samo državo, v kateri se je rodil, ampak tudi države, v katerih

¹³ *New York Times*, 13. 2. 1994.

živi), kajti njegova lojalnost človeštvu in človeškemu v vsakem človeku mu ne onemogoča, da skrbi tudi za svoje bližnje. Pri tem opozarja, da je tako kozmopolizem kot tudi patriotizem izziv za liberalizem. Moderni patrioti v Združenih držav Amerike so zelo občutljivi na omalovaževanje nacionalne časti, na skepticizem do slavljenega nacionalistične hagiografije, skratka na kritično refleksijo države, ki je za liberalca in njegov instrumentalni odnos do države, svojevrstna. Noben liberalec namreč ne bo rekel: »Za mojo domovino, pa naj bo dobra ali slaba«, saj liberalizem predpostavlja določene politične principe, ki jih neki država morda ne uspe uresničiti. Poleg tega liberalec nima razloga, da bi bil lojalen neliberalni državi. Ti patriotski očitki liberalizmu, ki zahteva, da ostane država nevtralna glede različnih koncepcij dobrega, bi bili lahko po Appiahu naslovljeni tudi na vse univerzalne religije (krščanstvo, islam) ali humanizem, skratka na vsako pojmovanje, ki si lasti višjo moralno avtoriteto, kot je neka določena politična skupnost. Liberalni odgovor taki patriotski kritiki je dvojen. Prvič, nekdo, ki ljubi načela, lahko ljubi tudi državo, družino, prijatelje itn., in drugič, resnični patriot postavlja določene standarde državi in skupnosti, v kateri živi.

Kozmopolitski očitek liberalizmu pa je, da so liberalci preokupirani z moralno v nacionalni državi in da zanemarjajo vprašanja morale v mednarodnem okviru. Povsem na mestu je boj za liberalizem v lastni državi, pravijo kozmopoliti, toda če ta država v mednarodnih odnosih podpira neliberalne režime v drugih delih sveta, potem dela veliko napako, saj ne ceni življenja ljudi kot takih, na človekove pravice, na katere se stalno sklicuje doma, pa pozablja (Appiah 2002, str. 22–29).

Tudi Charles Taylor je prepričan, da v modernem svetu ni mogoče shajati brez patriotizma, ker demokratične družbe lahko zmanjšajo neenakost v družbi (s prerazporeditvijo dobrin in pravic) samo, če je v družbi občutek medsebojne povezanosti in solidarnosti med ljudmi. Zato, pravi Taylor, nam ne ostane drugega, kot da smo hkrati kozmopoliti in patrioti, to je, da se bojujemo za tisti patriotizem, ki je odprt za univerzalno solidarnost, in proti drugim, vase zaprtim oblikam patriotizma (Taylor 2002, str. 119–21).

V nemškem prostoru je Jürgen Habermas oblikoval (zaradi zgodovinskih razlogov: nacizem) nov koncept patriotizma, ki ga imenuje »konstitucionalni patriotizem« ali »ustavni patriotizem«, in ki označuje postnacionalno identiteto, identiteto, ki se ne nanaša več na nemško nacijo, ampak na politiko, temelječo na univerzalno sprejetih vrednotah (demokracija, pravna država). Politična identiteta predpostavlja ločitev »pravne domovine« od »zgodovinske, zemljepisne in kulturne domovine«. Konstitucionalni patriotizem torej pomeni, da politična identiteta ne temelji na nacionalni pripadnosti, temveč je skonstruirana na načelih univerzalnosti, avtonomije in odgovornosti, ki predpostavljajo koncepcije demokracije in pravne države (Habermas 1988, 1998).

K tem na kratko in zelo grobo skiciranim razpravam o patriotizmu velja dodati še razmišljanje Willa Kymlicke o državljanski vzgoji, ko pravi, da številni avtorji, z Rawlsom vred, zagovarjajo tezo, da družbena enotnost v liberalnih demokracijah ne temelji na skupni identiteti, temveč na zvestobi skupnim političnim načelom pravičnosti, tolerance in vljudnosti. Poučevanje skupnih

političnih načel v šoli naj bi zagotavljalo tudi temelj za nacionalno enotnost. Toda »to je zmota«, pravi Kymlicka, ki se sicer strinja, da skupna politična načela pomagajo ohranjati družbeno enotnost in da globoko nesoglasje glede temeljnih načel lahko vodi v spore in tudi v državljansko vojno. Vendar soglasje o temeljnih političnih načelih po njegovem mnenju ni in ne more biti zadostni razlog za družbeno enotnost. Kajti na Zahodu smo priča pojavu, ko imamo na eni strani vse večjo konvergenco k liberalnim vrednotam, na drugi strani pa vse bolj prisotne zahteve nacionalnih manjšin po politični samostojnosti. Dejstvo, da dve nacionalni skupini delita ista načela pravičnosti, ni zanju nujno dovolj močan razlog za to, da ostaneta raje skupaj, kot da se razdelita v dve ločeni državi saj lahko vsaka zase uveljavi ista načela v svoji državi. Družbena enotnost torej ne zahteva zgolj tega, da državljani sprejemajo ista načela, temveč jim mora biti skupen tudi čut pripadnosti isti skupnosti. Državljeni morajo imeti občutek pripadnosti isti skupnosti in skupno željo, da bi tudi v prihodnje živeli skupaj.

Podobno kot prej omenjeni Taylor je tudi Kymlicka prepričan, da je občutek pripadnosti isti skupnosti, ki krepi odnose medsebojnega zaupanja in solidarnosti, potreben državljanom, da lahko sprejmejo posledice demokratičnih odločitev in obveznosti, izhajajoče iz liberalne pravičnosti. Pri tem poudarja, da podlaga nacionalne identitete v liberalnih državah ne more biti ista kot v neliberalnih, kjer je skupna identiteta zasnovana na skupnem etničnem izvoru, skupni religiji ali skupni konceptiji dobrega. V modernih liberalnih in pluralnih državah je po Kymlicki podlaga občutku državljanov, da pripadajo isti skupnosti, občutku, da so člani iste nacije, nekaj drugega: skupni jezik in zgodovina. V večnacionalnih državah pa mora biti državljanska vzgoja poleg razvijanja nacionalne identitete v vsaki nacionalni skupnosti usmerjena tudi v promocijo transnacionalne identitete, ki lahko poveže med sabo različne nacionalne skupnosti v eni skupni državi (Kymlicka 2001, str. 293–316).

Tu se seveda odpre posebna tema, ki pri nas (kolikor mi je znano) še ni bila dovolj premišljena: kako sedanja konceptija državljske in domovinske vzgoje v Sloveniji odgovarja na izzive, ki jih prinaša pridružitvev Evropski uniji. V mislih imam predvsem odnos do tako imenovane evropske identitete in evropskega državljanstva.

To je seveda le rudimentaren oris minimalnega teoretskega okvira, v katerem pa je vseeno mogoče zaznati drugačno razumevanje patriotizma in patriotske vzgoje od tistega veliko pogostejšega in bolj problematičnega, ki razume patriotizem v bolj ali manj tesni povezavi z nacionalizmom. Prav ta povezava je tudi tista, ki pri liberalno mislečih ljudeh pogosto zbuja dvom in vodi do zavračanja vsega, kar je povezano s patriotizmom. Vendar to, da koncept z nacionalizmom povezanega patriotizma ni primeren za sodobne liberalne demokracije, še ne pomeni, da zanje niso primerne tudi take konceptije patriotizma, kot so na primer Virolijev koncept »republikanskega patriotizma« (Viroli 2001) in že omenjena Habermasov koncept »konstitucionalnega patriotizma« ter Appiahov koncept »kozmpolitskega patriotizma« (Appiah 2005, str. 237–246), saj se zdi, da so takšne konceptije patriotizma kompatibilne tako s specifičnimi vredno-

tami sodobnih demokratičnih nacionalnih držav kakor tudi z idejami evropske identitete, evropskega državljanstva in kozmopolitizma. Zato so prav ta pojmovanja patriotizma videti tudi kot najboljše izhodišče za razmislek o pobudah in zahtevah glede razvijanja patriotizma v naših šolah.

Literatura

- Appiah, K. (2002). *Cosmopolitan Patriots*. V: Nussbaum, M. in Cohen, J. (ur.). *For Love of Country?*. Boston: Beacon Press.
- Appiah, K. (2005). *The Ethics of Identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Barle Lakota, A., Rustja, E. (2006). Ugotovitve Posveta državljanska in domovinska vzgoja? in nastanek zbornika – kako naprej?. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), *Državlјanska in domovinska vzgoja*. Slovenska Bistrica: Beja.
- Brighouse, H. (2003). *Should We Teach Patriotic History?*. V: McDonough, K. in Feinberg, W. (ur.), *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Granda, S. (2006). *Državlјanska ali domovinska vzgoja?*. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), *Državlјanska in domovinska vzgoja*. Slovenska Bistrica: Beja.
- Gutmann, A. (2002). *Democratic Citizenship*. V: Nussbaum, M. in Cohen, J. (ur.), *For Love of Country?*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1998). *Citizenship and National Identity. Facts and Values*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Habermas, J. (1988). *Une manière de liquider les dommages. Devant l'histoire*, Paris: Ed. du Cerf.
- Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Meglič, A. (2006). *Zakaj domovinska vzgoja?*. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), *Državlјanska in domovinska vzgoja*. Slovenska Bistrica: Beja.
- Mladina, 15. 1. 2001.
- New York Times, 13. 2. 1994.
- Nussbaum, M. (2002). *Patriotism and Cosmopolitanism*. V: Nussbaum, M. in Cohen, J. (ur.), *For Love of Country?*. Boston: Beacon Press.
- Šimenc, M., Štraus, M., Sardoč, M. (2004). *Empirični pogled na dilemo med domovinsko in državljansko vzgojo*. Šolsko polje, št. 1–2.
- Taylor, Ch. (2002). *Why Democracy Needs Patriotism?*. V: Nussbaum, M. in Cohen, J. (ur.), *For Love of Country?*. Boston: Beacon Press.
- Viroli, M. (2001). *Per amore della patria*. Roma-Bari: Laterza.
- Vodopivec, P. (2006). *Zgodovina je imanentno državljanski predmet*. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), *Državlјanska in domovinska vzgoja*. Slovenska Bistrica: Beja.
- Walzer, M. (2002). *Spheres of Affection*. V: Nussbaum, M. in Cohen, J. (ur.), *For Love of Country?*. Boston: Beacon Press.
- Zakon o osnovni šoli. Uradni list RS, št. 81/2006.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli. Uradni list RS, št. 102/2007.

- Zver, M. (2006). Da ne bi bili tujci v lastni kulturi. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), Državljanska in domovinska vzgoja. Slovenska Bistrica: Beja.
- Žalec, B. (2006). Pomen domovinske edukacije. V: Barle Lakota, A. in Rustja, E. (ur.), Državljanska in domovinska vzgoja. Slovenska Bistrica: Beja.

Zdenko KODELJA, Ph.D. (Educational Research Institute, Slovenia)

CIVIC EDUCATION COMPLETE WITH PATRIOTIC EDUCATION

Abstract: One of the changes in Slovenian schools introduced by the previous government was the renaming of the former school subject »civic education and ethics« to »civic and patriotic education and ethics«. But this change is not only a terminological one; it is conceptual as well. The key question which arises here is whether or not civic and patriotic education can be combined in a coherent concept of civic and patriotic education, and if so, whether any concept of patriotic education is acceptable for a modern pluralistic society and liberal democracy, or if only some are. It seems that patriotic education that is based on patriotism and understood in a very similar sense as nationalism is not acceptable, whereas patriotic education which is based on such forms of patriotism as »constitutional patriotism«, »republican patriotism« and »cosmopolitan patriotism« is acceptable.

Key words: civic education, patriotism, patriotic education, philosophy, education politics